

AGRĀRĀ REFORMA UN IZMAIŅAS LATGALES LAUKU KULTŪRAINĀVĀ 20. GADSIMTA 20. UN 30. GADOS

Agrarian Reform and Changes in the Cultural Heritage Landscape of Rural Latgale in 1920s and 1930s

Vladislavs Malahovskis

Rezekne Academy of Technologies, Latvia
Latgale Culture and History Museum, Latvia

***Abstract.** In the 20th century, Latvia underwent several rapid rearrangements of social and economic system. One of them were the Latvian Agrarian Reform (1920–1937) due to the implementation of which also the Latgalian rural cultural heritage landscape changed. In Latgale, there were established farmsteads instead of compactly inhabited locations (villages, in Latvian – sādžas). The rural landscape of Latgale became similar to rural landscape in other regions of Latvia. The aim of the article is, studying the economic and social aspects of life in Latgalian villages, to find out the outcomes of dividing villages into farmsteads during the Latvian Agrarian Reform, their influence on changes in the Latgalian rural cultural heritage landscape.*

***Keywords:** agrarian reform, farmstead, landscape, Latgale, village.*

Ievads

Introduction

Kultūrainava veidojas ilgākā laika posmā, tās veidošanos ietekmē gan dabas apstākļi, gan dažādi sabiedrībā notiekošie procesi. Attiecības starp cilvēku un ainavu, kurā viņš dzīvo, ir savstarpējā mijiedarbībā. Šo mijiedarbību raksturo divi līmeņi: 1) uztveres sfēra (ainava kā garīgā (mentālā) konstruētā vienība); 2) darbības sfēra, kas apraksta kā ainava un cilvēki (sabiedrība) mijiedarbojas caur dažādām aktivitātēm / darbībām, ko izraisa zemes apsaimniekošana, plānošana u. c. Tas sekmē saikni starp cilvēku un apkārtējo ainavu (Dosshe, Rogge, & Eetvelde, 2016). Līdz ar to ainava bieži tiek saistīta ar tās dzīvotspēju (Adams, 2018).

Cilvēka darbības atstātās pēdas dažādos laikos ir attiecīgā laika sabiedrības radītie produkti un *nospiedumi* kultūrainavā. Šie *nospiedumi* konkrētā laikā un vietā ir radušies noteiktu sociālekonomisku apstākļu ietekmē, tie atspoguļo konkrētā laika domas un idejas, kā arī iespējas (Stūre, 2004). Politiskās un sociālekonomiskās pārmaiņas rada arī pārkārtojumus ainavā – mainās ainavas

uzbūve, vizuālais modelis un telpiskais apveids (Melluma, 1994). Latvijā 20. gadsimtā ir notikuši vairāki strauji sociālekonomiskās sistēmas pārkārtojumi. Viens no tiem bija Latvijas agrārā reforma (1920–1937). Reforma paredzēja zemes īpašumu sistēmas pārveidošanu – muižu zemju, ēku, inventāra, lopu konfiskāciju un zemes, ko ieskaitīja Valsts zemes fondā sadalīšanu bezzemniekiem un sīkzemniekiem jaunsaimniecību ierīkošanai. Īstenojot agrāro reformu Latgalē, vienlaikus jaunsaimniecību ierīkošanai uz bijušajām muižu zemēm, reformas galvenais uzdevums te bija likvidēt sādžu šņoru (biržu) saimniekošanas veidu, sadalot sādžas viensētu saimniecībās. Latgalē bija maz bezzemnieku, jo absolūto vairākumu no zemes pieprasītājiem veidoja sādžu sīkzemnieki ar 2–10 hektāriem zemes (Latvijas agrārā reforma, 1930).

Pētījuma aktualitāti noteica divi faktori: 1) sādža kā Latgales lauku dzīves pamatelements ir izzudis, tāpēc ir svarīgi saglabāt sociālajā atmiņā sādžu dzīves reālijas un pieredzi. Turklāt atsevišķi sādžu dzīves *nospiedumi* ir pamanāmi arī mūsdienās. Latgalē ir saglabājušies skrajciemi (izklaidus esošu vairāku viensētu kopa). Latgalē nav iesakņojušies arī oficiāli piešķirtie māju (viensētu) nosaukumi. Nereti, sevišķi vecāka gadagājuma cilvēki, sevi joprojām mēdz identificēt kā bijušās sādžas (ciema) iedzīvotāju; 2) Latvijā 20. gadsimtā ir īstenotas arī citas agrārās reformas, kuras arī būtiski izmainīja lauku kultūrainavu. Piemēram, padomju okupācijas režīma īstenotā kolektivizācija u. c.

Raksta mērķis ir, izpētot Latgales sādžu dzīves saimnieciskos un sociālos aspektus, noskaidrot Latvijas agrārās reformas ietvaros veikto sādžu dalīšanas viensētās rezultātus, to ietekmi uz izmaiņām Latgales lauku kultūrainavā.

Pētījumā tika izmantota vēsturiski ģenētiskā metode, lai raksturotu sādžu izcelsmes, attīstības un norieta faktorus. Lai noteiktu atšķirīgās iezīmes Latgales lauku kultūrainavā pēc sādžu sadalīšanas viensētās, izmantota salīdzinošā metode. Kā vēstures avoti rakstā ir izmantoti Latvijas Nacionālā arhīva dokumenti un latgaliešu autoru darbi. Latgaliešu dokumentālajā prozā sādžu dzīve un sādžu sadalīšana viensētās ir atspoguļota daudzveidīgi un spilgti, jo vairākumam no autoriem tās bija piedzīvotās bērnības atmiņas, kā arī dzirdētais dažādos stāstījumos vēl no tiešajiem sādžu dzīves lieciniekiem.

Sādžu izcelšanās *Origination of villages*

Latgale bija vienīgais novads Latvijā, kur kopš 17. gadsimta līdz 20. gadsimta 30. gadu beigām dominēja atšķirīgs no pārējās Latvijas zemnieku apmetnes veids – sādža. Pārējā Latvijas teritorijā dominēja viensētas. Sādžās vairākas zemnieku ģimenes dzīvoja vienkopus. Sādžu lielums bija dažāds – no dažām saimēm līdz vairākiem desmitiem. Vārds *sādža* ir aizguvums no lietuviešu *sōdžius* ‘ciems, sādža’ (Karulis, 1992). Latgalē *sādžai* bija arī citi

apzīmējumi – ciems un sala (sola).

Sādžu izcelšanās pamatā galvenokārt dominēja saimnieciskie faktori (nodevu ievākšana, kļaušu atstrādāšana, zemnieku kopatbildība), kas palīdzēja muižniekiem un valstij pārvaldīt zemniekus. Sādžas nereti veidojās no vienas dzimtas pārstāvjiem. Laika gaitā palielinājās sādžu iedzīvotāju skaits, bet precību rezultātā arī sastāvs. Latgalē sādžas veidojās gan Polijas-Lietuvas valsts un cariskās Krievijas lauku saimnieciskās politikas rezultātā, gan arī (nomaļās vietās) kāda cilvēka vai vairāku cilvēku darbības rezultātā. Literāts Dekters (*Donats Mūrnieks*; 1901–1963) par dzimto bijušā Ludzas apriņķa Ciblas pagasta Dorvas (Dekteru) sādžas izcelsmi raksta: “Agrākos laikos šeit auguši lieli meži. Ieradās kāds pārdrošnieks, uzcēlis pirtiņu un no priežu celmiem tecinājis darvu. Viņam izauguši pieci dēli [...] No šiem pieciem vīriem izveidojās tagadējais Dorvas ciems ar 118 dvēselēm” (Dekters, 1970, p. 8). Šādu sādžu izcelsmi pēc Latgales apceļojuma 19. gadsimta 80. gados apstiprina arī latviešu etnogrāfijas pētnieks Augusts Bīlenšteins (*Bielenstein*; 1826–1907): “Latviešu ciemi senatnē bijuši mazāki un viens otrs no tagadējiem ciemiem sākumā tiešām bijis viensēta” (Bīlenšteins 2001, p. 406). Atsevišķi arhīva dokumenti liecina par ko līdzīgu. Piemēram, Ludzas apkaimes Buzdu sādžā dzīvojošās četras saimes bija brāļu Franča, Jāņa un Staņislava Rancānu pēcnācēji (LNA LVVA, 43.f., 1.apr., 203.1.).

Sādžu plānojums *Village planning*

Sādžu plānojums bija atkarīgs no reljefa un pastāvošajiem satiksmes ceļiem. Parasti sādžām bija raksturīgs triju veidu plānojums: 1) ar sētām, kurās ēkas atradās ceļa (ielas) vienā pusē, bet otrā pusē bija izvietoti dārzi un atsevišķas saimniecībā mazāk nozīmīgas ēkas (senākais sādžu plānojuma variants); 2) ar sētām, kas atradās citai pret citu abās ielas pusēs (jaunākais sādžu plānojuma veids, kas bija radies sādžu iedzīvotāju pieauguma rezultātā); 3) ar sētām, kas attiecībā cita pret citu bija izvietotas pēc šaha galdiņa principa. Savukārt paugurainās vietās atsevišķas sētas bija izvietotas bez jebkāda ģeometriskā plānojuma, atbilstoši apvidus reljefam – izklaidu sādžas. Latgaliešu literāts Meikuls Apeļs (1901–1942) šādi apraksta Sondoru izklaidus tipa sādžu Rēzeknes apriņķī: „Puskilometru attālumā no ezera, uz diviem paprāviem pakalniņiem un spraugā starp tiem, izkaisītas Sondoru sādžas mājiņas un citi saimniecības šķūņi. No pakalniem uz leju, ezerā iedurdamās, stiepās garas un šauras sondoriešu tīruma šņoru strēmeles. Dažas šņores bija drusku platākas, bet dažas smieklīgi šauriņas [...] Sādžā ir vairāki desmiti māju. Kāds pāris māju ir jaunas, nesen būvētas, ar diezgan palieliem logiem, ar koka rotājumiem virs tiem. Vienai no mājām pat sienas apšūtas ar dēļiem un izkrāsotas zaļā krāsā [...] Pārējās mājas ir vecas, ar apsūnojušiem, novecojušiem jumtiem.[...] Daudzas

mājas atradās zem viena jumta ar kūti” (Apeļs, 1932, p. 65).

Visas saimniecības ēkas sādžā atradās atsevišķi no lauku zemes. Vienam saimniekam parasti piederēja pastāvīga mājas vieta, uz kuras tika celtas ēkas, iekopts augļu un sakņu dārzs pastāvīgai lietošanai, aramzeme – izkaisīta pa visiem sādžas tūrumiem šņoru veidā, pļavas – lietojamas šņoru veidā, ganības – visiem saimniekiem kopīgas.

1. attēls. *Rindu sādžas plānojums* (Bērziņš, 1958)
Figure 1 Planning of terraced house village (Bērziņš, 1958)

Saimnieciskā un sociālā dzīve *Economic and social life*

Sādžām bija raksturīgas tā sauktās šņoru zemes. Šņoru zemes izveidojās, jo Latgalē pastāvēja tradīcija sadalīt saimniecības zemi visu pieaugušo saimnieka dēlu starpā. Zemi parasti dalīja gareniski. Mainoties paaudzēm un pieaugot iedzīvotāju skaitam (Latgalē ģimenē vidēji bija 8–12 cilvēki), zemes daudzums sādžās nepārtraukti samazinājās. Tādā veidā izveidojās 2–3 hektārus lielas saimniecības ar 2–3 metriem platām, 100 un vairāk metriem garām šņoru zemēm. Piemēram, Rēzeknes apriņķa Ozolmuižas pagasta Bekšu sādžā 1863. gadā bija 16 saimniecības, bet 1921. gadā – jau 49, kuru zeme bija sadalīta 4876 šņorēs (Terentjeva, 1973). Vienas saimniecības šņorēs sadalītā zeme parasti bija izkaisīta pa visu sādžu. Nereti tā sastāvēja no 50 līdz 80 šņorēm, bet atsevišķos gadījumos šņoru skaits pārsniedza pat 160. Šņorēs atradās apmēram $\frac{3}{4}$ Latgales sādžu zemes (Mednis, 1924).

Šaurās šņores varēja apart tikai gareniski. Turklāt bija jāuzmanās, lai neaizskartu ežu vai cita saimnieka šņori. Mēslojumu taupības nolūkos lika šņores vidū. Tādējādi šņores vidū labība pārauga un sakrita veldrē, bet šņores malās tā tikko uzdīga (Grišāns, 1968). Šņores bija ne tikai sarežģīti apstrādāt, bet pat iegaumēt, to atrašanās vietu, jo tās atradās dažādās sādžas malās, dažkārt pat vairāku kilometru attālumā. Šāda saimniekošanas sistēma bija galvenais trūkuma cēlonis.

Teorētiski jebkurš sādžas saimnieks varēja savā lietošanā esošo zemi

izmantojot pēc saviem ieskatiem – izmantot kā aramzemi, ganības, ierīkot augļu dārzu u.tml. Ierobežojumi tikai bija uz būvniecību ārpus noteiktā sādžas ēku vietu gabala, jo tam bija vajadzīga sādžas sabiedrības piekrišana. Tomēr praksē šī saimniekošanas brīvība nepastāvēja un arī nevarēja pastāvēt, jo šņoru zemju sistēma noteica gan kopīgus visai sādžai zemes apstrādāšanas laikus, gan apsaimniekošanas veidus un metodes. Tādējādi viens no galvenajiem sādžu saimniekošanas sistēmas principiem bija atsevišķu tās locekļu saimnieciskās darbības saskaņošana, mazākuma pakļaušanās vairākumam. No vienas puses, sādžā valdīja kolektīvisma un savstarpējās izpalīdzības principi, bet no otras puses visa saimnieciskā dzīve bija pakļauta sādžas diktātam, ko noteica šņoru zemju sistēma. Sējas, ražas novākšanas un pļaujas darbiem visā sādžā bija jānotiek vienlaicīgi, lai nekaitētu kaimiņa laukam. Nereti labību tīrumos stiprākās ģimenes no savām šņorēm rudenos novāca pirmās un vājākajām ģimenēm vajadzēja strādāt pat naktīs, jo nenoplautās šņores bieži vien tika nobradātas (Briška, 1969). Jo sādža bija lielāka, jo saimnieciskā atkarība no kaimiņiem arī bija lielāka.

Sādžā bija daudz kopēju lietu. Novadpētnieks Bonifācijs Briška (1902–1994) ir aprakstījis dzīvi dzimtajā Kozu solas sādžā Varakļānu pagastā tikai ar četrām sētām un 26 iedzīvotājiem. Sādžiniekiem esot bijusi kopējā pirts, aka, sile lopu dzirdināšanai, kā arī kopējs bullis, kuru katram saimniekam noteiktā secībā vajadzēja uzturēt divus gadus pēc kārtas (Briška, 1969). Sādžai parasti bija arī sava kopēja kalte, dzirnavas, ganības, dažkārt arī kūtis. Ceļi, kas gāja caur sādžu, arī bija kopējais sādžas īpašums. Kopējās lietas tika uzturētas kārtībā kopējiem spēkiem, savstarpēji vienojoties. Kopīgās sādžas pļavas un ganības ik gadus pārdalīja. Tas bija sarežģīts un laikietilpīgs process. Nereti siena pļāvēji vairāk laika patērēja pie pļavu uzmērīšanas un strīdiem, nekā pie pašas pļaušanas. Tāpēc pļavu uzmērīšanas darbs tika veikts ļoti skrupulozi (Dekters, 1970).

Sādžu konservatīvā vide nospieda atsevišķu uzņēmīgāko saimnieku privāto iniciatīvu. Jebkura saimniekošanas jauninājuma pastāvēšana bija lielā mērā atkarīga no pārējo sādžinieku attieksmes, kas parasti bija noraidoša. Minētie apstākļi ne tikai apgrūtināja zemes racionālu izmantošanu sādžās, bet to darīja pat neiespējamu. Arī uzņēmīgāko un turīgāko sādžas saimnieku vēlmi izdalīties no sādžas viensētā parasti nepieļāva pārējie sādžinieki. Latgales vēsturnieks Tadeušs Puisāns (1922–2006) sādžu raksturo kā etnisku un kulturālu kopu, kas rūpējās par sevi un sargāja sevi no jaunām idejām un katru svešo iespaidu saņēma ar aizdomām un noraidi (Puisāns, 1988).

Kopīgi noturētas, kāzas, bēres, dažādi saviesīgi pasākumi vienoja sādžu daudzveidīgo sabiedrību un palīdzēja aizmirsties par trūkumu. Svarīgas bija kopējās tikšanās kaimiņu starpā, kur tika apspriesti dažādi jaunumi (Dekters, 1970). No sādžinieku vidus izvirzīja sādžas vecāko – izglītotāko, pieredzes bagātāko sādžinieku – tādu, kam sādžā bija autoritāte. Sādžas vecākais sasauca

sādžinieku sapulces par sādžai aktuāliem jautājumiem – kopējo sādžas objektu uzturēšanas kārtība, kopējo ganību un pļavu sadalīšanas kārtība, muižas nodevu normas sadale starp atsevišķam saimēm, palīdzības organizēšana atraitnēm un bāreņiem, dažkārt arī strīdi sādžinieku starpā, sīko zādžību gadījumi u.tml. Sapulcēs piedalījās un pieņēma lēmumus tikai pieaugušie vīriešu kārtas sādžinieki. Sievietes un bērni sapulcēs nepiedalījās. Lielo sādžu sabiedrība bija daudzveidīga, bet tajā pašā laikā cilvēki centās būt izpalīdzīgi. Svarīgs sādžu sabiedriskās dzīves aspekts bija arī konfliktsituāciju risināšana. Biežs strīdu cēlonis bija kaimiņa šņoru nobradāšana. B. Briška atzīmē, ka šie konflikti vienmēr tika atrisināti izlīgšanas ceļā un nekad netika risināti kautiņa vai tiesas ceļā (Briška, 1969).

Objekts ar nozīmīgu sociāli reliģisku funkciju sādžā, bija krucifikss, kur tika noturētas kopējās lūgšanas un reliģiskie dziedājumi.

No sādžām uz viensētām *From villages to farmsteads*

Latgales zemnieku iziešana viensētās bija sākusies jau 19. gs. 70. gados, kad Vidzemes zemnieki sāka iepirkt zemi Latgalē, jo Latgalē tā bija daudz lētāka. Sekojot viņu saimniekošanas paraugam, arī daži vietējie zemnieki sāka atteikties dzīvot sādžās un apmetās uz atsevišķiem zemes gabaliem. 1904. gadā Rēzeknes un Ludzas apriņķos jau bija ap 2900 viensētām (Brežgo, 1954). Dažkārt par iemeslu iziešanai viensētās bija arī ugunsgrēka izcelšanās kādā mājā, kad parasti nodega visa sādža. Latgaliešu izdevējs Vladislavs Locis (*Lōcs*; 1912–1984) apraksta Kolna solas sādžas iemītnieku pārdomas pēc šāda ugunsgrēka: “Vajag iet viensētās. Būs katram savs zemes gabals, sava sēta, nebūs caur vienu sētu jācieš visai sādžai [..] Arī šņores ir apnikušas, bet par visu vairāk ir apriebusies tā lamāšanās” (Lōcs-Vaideāns, 1997, p. 11). Masveidīgāka sādžu sadalīšanu viensētās sākās ar tā dēvēto Stolipina likumu (1906, 1910, 1911) izdošanu, kad Latgalē tika sadalīta 901 sādža (18% no sādžu kopskaita), iedalot 13 450 viensētas. 1920. gada sākumā Latgales apriņķos bija fiksētas 5264 nesadalītas sādžas ar 78 383 saimniecībām (Latvijas agrārā reforma, 1938).

Likvidējot sādžu šņoru saimniekošanas sistēmu un izveidojot viensētu saimniecības, tika cerēts pārvarēt Latgales agrāro atpalcību. Sādžu saimniecību mazā platība noteica jaunu efektīvāku saimniekošanas metožu ieviešanu, lai to veiktu, vispirms bija jālikvidē šņoru zemju sistēma. Tā kā Latgalē bija tradīcija sadalīt zemi visu saimnieka pieaugušo dēlu starpā, tad uz 1920. gadu lielā daļā sādžu saimniecību šņores bija kļuvušas tik šauras, ka tās vairs nebija iespējams dalīt, zemes bija tik maz, ka no tās nevarēja pārtikt.

Visus sadalīšanas darbus uz vietām pildīja mērnieki, kuru darbu vadīja apriņķa mērnieks. Mērnieki izstrādāja sadalīšanas projektu, bet pašas viensētas projektēja uz vienošanās, vērtēšanas vai mazāksolīšanas (*torgu*) pamata

(Latvijas agrārā reforma, 1930). Tā dēvētais *torgu* princips noteica: ja bija vairāki pretendenti uz vienu zemes gabalu, tad viensētu tajā vietā dabūja tas, kurš prasīja no viņam katra piederošā hektāra vismazāko normu. Piemēram, saimniekam bija tiesības uz 12 hektāriem no kopējās zemes. Mazāksolīšanā viņš pieprasīja katra hektāra vietā 0,80 hektārus. Ja mazāk neviens nebija prasījis, tad šis pieprasītājs norādītajā vietā saņēma viensētu ar zemes platību $12 \times 0,80 = 9,60$ hektāri. Nereti *torgi* izvērtās par azartisku pasākumu – atsevišķi zemes gabali tika izsolīti no dažām līdz pat vairākiem desmitiem reižu. Piemēram, Ludzas apriņķa Ciblas pagasta Zeltiņu sādžā daži gabali solīti pat 37, 38 un 48 reizes (LNA LVVA, 1679.f. 169.apr., 2103.–2105.l.).

Torgu princips simpatizēja tiem zemniekiem, kuri dažādu iemeslu dēļ (pārsvārā, lai nebūtu jāpārceļ ēkas) gribēja palikt sādžas vecajā vietā. Dažiem saimniekiem vēlme palikt vecajā vietā maksāja pārāk dārgi. Bija pat tādi daži zemnieki, kuriem sādžā piederēja 12–15 desetīnas, bet pēc sadalīšanas viensētās viņi dabūja tikai 2–5 desetīnas zemes (Trasuns, 1921). Tās pamatā bija ģimenes, kurām bija mazs un vājš darbaspēks. Lielākās saimes ar lielu darbaspēku uz *torgu* pamata varēja iegūt vairāk zemes, protams, neizdevīgākā vietā un arī nekultivētās zemēs.

Kad mērnieki sagatavoja sadalīšanas plānu un noteica sadalīšanas gaitu un termiņu, tad visi sādžinieki tika aicināti uz kopējo sapulci un iepazīstināti ar projektu. Tālāk līgumu slēgšanai, aktu par zemes vērtību parakstīšanai u. c. sadarbībai ar mērnieku, no sādžinieku vidus tika ievēlēts pilnvarots pārstāvis.

Vecās ierastās vietas atstāšana un ēku pārceļšana bija šķērslis, kas baidīja pašus sādžiniekus no izdalīšanās viensētās. Ēkas pilnīgi no jauna bija jāceļ apmēram 40 000 sādžu saimniecībām (apmēram 30% no sādžu ēku kopskaita). Daudzas, it īpaši vecās ēkas, bija sliktā stāvoklī. Saimnieki ēku remontam neieguldīja nekādus līdzekļus tāpēc, ka, izejot viensētās, būtu tāpat jābūvē jauna māja. Piemēram, Ludzas apriņķa Ciblas pagasta Mazo Trukšānu sādžā no 9 saimniekiem tikai divi palika vecajā ar visām ēkām (vienam bija jāpārceļ tikai pirts būve), bet sešiem saimniekiem uz jauno vietu bija jāpārceļ visas ēkas (LNA LVVA, 1679.f., 169.apr., 997.l.).

Mērnieki maz pūļu veltīja, lai pēc iespējas vairāk saimniekus atstātu vecajās sādžas mājās, pievienojot pie tām papildus zemes. Katoļu garīdznieks un sabiedriskais darbinieks Jānis Velkme (1876–1962) ēku pārceļšanas sakarā raksta: “Līksnas pagasta Vaikuļānu sādžā dzīvoja 95 saimnieki. Sādža atradās Daugavas krastā. Pats par sevi saprotams, ko nozīmē upes tuvums – peldēšanās, veļas mazgāšana, zvejošana, lopu dzirdīšana, skaistums [...] No 95 saimniekiem mērnieks atstāja tikai 5 saimniekus sādžā, bet visiem pārējiem bija jāpārceļas prom no ūdens dažādos virzienos un attālumos” (Zalāns, 1995, pp. 179–180).

Labā stāvoklī esošo sādžas ēku pārceļšanu atvieglāja tas, ka Latgalē pamatā bija baļķu guļbūves, kas bija salīdzinoši viegli nojaucamas un pārvedamas. Starp no jauna uzbūvētajām ēkām Latgalē bija salīdzinoši mazs būvju no

ugunsdrošiem materiāliem, te joprojām dominēja koka būvniecība. 1929. gada lauksaimniecības skaitīšana Latgalē jaunsaimniecībās uzrādīja tikai 567 mūra ēkas, kamēr pārējos Latvijas novados to skaits bija vairāk kā 10 reizes lielāks (Maldups & Salnais, 1932).

Jāmin, ka viensētās jaunuzceltās saimniecību ēkas pārsvarā bija tādas pašas, kādas tās bija sādžās. Vēl itin bieži jaunajās saimniecībās bija sastopamas pēc krievu celtniecības tradīcijas celtas ēkas, kad dzīvojamā māja ar kūti būvēja tik cieši blakus, ka jumti sagāja kopā, un starp kūti un istabu bija ar jumtu nosegts laidars, kur dienā uzturējās govis (Latvijas agrārā reforma, 1930).

Katrā sādžu sadalīšanas lietā svarīgi bija tas, vai katra atsevišķa viensēta bija nodrošināta ar ceļu. Ceļu ierīkošana varēja būt par strīdus objektu jau izgājušo viensētu saimnieku starpā. Gadījumos, ja kāds no saimniekiem izmantoja bijušo sādžas ceļu, kas pēc jaunā plāna gāja gar cita saimnieka ganībām, īpašumiem, bet plānā vairs nebija paredzēts, bija divi varianti – ceļu likvidēt vai sašaurināt to pēc pastāvošajiem noteikumiem līdz 4,5 metriem (LNA LVVA, 1679.f., 170.apr., 4., 23.1).

Neskatoties uz dažādiem sarežģījumiem, agrārās reformas pamatuzdevumi Latgalē tika izpildīti – absolūtais sādžu vairākums bija sadalīts viensētās. Uz 1937. gadu Latgalē bija sadalītas 4526 sādžas, ierīkojot 67 673 viensētu saimniecības (Latvijas agrārā reforma, 1938).

2. attēls. Lauks ar šņoru zemēm
(LgKM 21513)

Figure 2 *Field of strip farming* (LgKM 21513)

3. attēls. Latgales lauku ainava 20. gs. 30. gados (LgKm 23844)

Figure 3 *Rural landscape of Latgale (1930s)* (LgKm 23844)

Secinājumi Conclusions

- Sādžu dzīvotspēja Latgalē, laikam ritot, kļuva arvien vājāka. To noteica gan saimnieciskie un demogrāfiskie faktori (lielā dzimstība), gan pastāvošās tradīcijas zemes mantošanā.
- Latvijas radikālā agrārā reforma būtiski mainīja Latgales lauku vides uzbūvi un telpisko apveidu. Reformas īstenošanas rezultātā Latgale joprojām palika

tipiska sīksaimniecību zeme. Tomēr, veicot sādžu sadalīšanu atsevišķās viensētās, būtiski mainījās Latgales lauku kultūrainava. Kompakti apdzīvoto vietu vietā izveidojās viensētas. Latgales lauku ainava sāka līdzināties ainavai pārējos Latvijas novados. Zemnieka – bijušā sādžinieka – lauki vairs neatradās tālu projām un nebija izkaisīta šņoru veidā, bet atradās pārredzamā attālumā no saimnieka mājas.

- Likvidējot sādžu šņoru zemju sistēmu, tika radīti apstākļi, kas ļāva Latgales sīkzemniekiem rīcības brīvību savos, nu jau viengabalainajos īpašumos. Mainījās bijušo sādžinieku dzīvesveids un saimniekošanas metodes. Tika veicināta zemniecības diferenciaciju Latgales laukos, jo spējīgākie saimnieki varēja izvirzīties, viņu iniciatīva vairs nebija pakļauta konservatīvajai sādžas sabiedrībai.
- Izmaiņas kultūrainavā noteica arī agrārās reformas ietvaros noteiktā muižu zemju konfiskācija. Tā kā jaunsaimniecību ierīkošanai tika piešķirti zemes gabali no bijušajām muižu zemēm, tad bijušajos napārredzamajos muižas tīrumos parādījās jaunsaimnieku būves.
- Agrārās reformas izraisītie *nospiedumi* Latgales kultūrainavā nepastāvēja ilgi. 20. gadsimtā Latvijā tika veiktas vēl citas agrārās reformas. Padomju okupācijas režīms Latvijā ar represīvām metodēm veica kolektivizāciju – individuālo zemnieku saimniecību likvidēšanu un padomju saimniecību – sovhozu un kolhozu – izveidi. Savukārt pēc Latvijas valstiskās neatkarības atjaunošanas tika izsludināta reforma, kas paredzēja zemnieku individuālo saimniecību atjaunošanu.

Summary

The aim of the article is to find out the outcomes of dividing villages into farmsteads during the Latvian Agrarian Reform, their influence on changes in the Latgalian rural cultural heritage landscape studying the economic and social aspects of life in Latgalian villages.

Cultural heritage landscape forms within a longer period of time; its formation experiences the influence of both natural circumstances and various processes taking place in the society. Moreover, drastic political and socioeconomic changes cause landscape rearrangements – changes in the structure of landscape, its visual model and spatial outline. In the 20th century, Latvia underwent several rapid rearrangements of social and economic system. One of them were the Latvian Agrarian Reform (1920–1937) due to the implementation of which also the Latgalian rural cultural heritage landscape changed. In Latgale, not only new farms were emerging, but also simultaneously villages were being divided into farmstead households. Latgale was the only region of Latvia in which from the 17th century until the late 1930s, in comparison to the rest Latvia, a different type of settlement of farmers

dominated – a village (*‘sādža’*). In villages, there were several farmer families who lived in one location.

Dividing villages into separate farmsteads, compactly inhabited locations were replaced by farmsteads. The rural landscape of Latgale became similar to rural landscape in other regions of Latvia. Fields of a farmer – former villager – were not located far away anymore and were not dispersed in so called strips; now they were located at a visible distance from the farmer’s house.

Changes in the cultural heritage landscape were determined also by the confiscation of the manor lands provided for in the framework of the agrarian reform. As plots of lands from the former lands of manors were allocated for the establishment of new farms, buildings of new farmers appeared in the former immense fields of manors.

The *footprints* of the Latvian Agrarian Reform in the cultural heritage landscape of Latgale did not remain for long. The regime of Soviet occupation in Latvia carried out collectivisation – elimination of the individual farms and establishment of collective farms – applying repressive methods. After restoration of the independence of Latvian State, there was announced a reform that provided for renewal of individual households of farmers.

Pateicība

Raksts ir tapis projekta “Identitāšu ainavas: vēsture, kultūra un vide” (Nr. VPP-LETONIKA-2021/1-0008) pētījuma ietvaros. Valsts pētījumu programma “Letonika latviskas un eiropiskas sabiedrības attīstībai”.

Acknowledgement

The article is written based on research in the project “Landscapes of Identities: History, Culture, and Environment” (No VPP-LETONIKA-2021/1-0008). National Research Programme “Letonika Fostering Latvian and European Society”.

Literatūra References

- Adams, R. E. (2018). Landscapes of post-history. No (Wall, E. & Waterman, T.) *Landscape and Agency*, 7–17. London and New York: Routledge.
- Apeļš, M. (1932). *Latgolās sātōs. Stōsti*. Rēzekne: Latgalīšu Školot. Central. B-bas izdavums.
- Bērziņš, O. (1958). *Latviešu zemnieku māju architektura*. Rīga: Latvijas Valsts izdevniecība.
- Bīlenšteins, A. (2001). Augšzemes ceļojuma piezīmes. Poļu Vidzeme (Krāslava, Volkenburga, Rozitene, Ludzene, Varklāni. No (Zeile, P.) *Ai, māte Latgale: Atskati Latgales vēsturē un kultūrvēsturē*, 383–413. Rīga: Annele.
- Brežgo, B. (1954). *Latgales zemnieki pēc dzimtbūšanas atceļšanas (1861–1914)*. Rīga: Latvijas Valsts izdevniecība.

- Briška, B. (1969). Latgaļu zemnīks un tō zeme symts godūs (1861–1961). *Dzeive*, 97, 3–18.
- Dekters. (1970). *Dorvas cīma ļaudis*. Minhene: P/s Latgaļu izdevnīceiba.
- Dosse, R., Rogge, E., & Eetvelde, V. (2016). Detecting people's and landscape's identity in a changing mountain landscape. An example from the northern Apennines. *Landscape Research*, 41(8), 935–948. DOI: 10.1080/01426397.2016.1187266
- Grišāns, J. (1968). *Pa atmiņu stygom*. Minhene: P/s Latgaļu izdevnīceiba.
- Karulis, K. (1992). *Latviešu etimoloģijas vārdnīca (II)*. Rīga: Avots.
- Latgales Kultūrvēstures muzejs (LKM), LgKM 21513. LKM, LgKM 23844.
- Latvijas agrarā reforma*. (1930). Rīga: Zemkopības ministrijas izdevums.
- Latvijas agrarā reforma*. (1938). Rīga: Zemkopības ministrijas izdevums.
- Latvijas Nacionālā arhīva Latvijas Valsts vēstures arhīvs (LNA LVVA). Daugavpils apriņķa Līksnas pagasta Aužguļanu sādžas sadalīšana viensētās, 1679. f., 170. apr., 4., 23. l.
- LNA LVVA. Zeltiņu sādžas zemes ierīcības lietas, 1679. f. 169. apr., 2103.–2105. l.
- LNA LVVA. Ludzas apriņķa Ciblas pagasta Mazo Trukšanu sādžas zemes sadalīšana viensētās, 1679. f., 169. apr., 997. l.
- LNA LVVA. Ludzas apriņķa Nautrēnu pagasta Buzdu sādžas sadalīšanas projekts, 43.f., 1.apr., 203. l.
- Lōcs-Vaideāns, V. (1997). *Myuža dīnas (I)*. Rēzekne: Latgolas kulturas centra izdevnīceiba.
- Maldups, A. & Salnais, V. (sast., 1932). *Lauksaimniecības skaitīšana Latvijā 1929. gadā. Lauksaimniecību ēkas*. Rīga: Valsts Statistikas pārvalde.
- Mednis, A. (1924). *Agrarais jautajums un zemes reformas Latvijā*. Rīga: Latvju kultura.
- Melluma, A. (1994). Metamorphoses of Latvian Landscapes during Fifty Years of Soviet Rule. *Geo Journal*, 33, 55–62.
- Puisāns, T. (1988). *Latgale. Vēsturiskas skices*. Toronto.
- Stūre, I. (2004). *Kultūras un dabas mantojuma aizsardzība un attīstības plānošana*. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds.
- Terentjeva, L. (1973). No Latgales lauku apmetņu vēstures. *Arheoloģija un etnogrāfija X*, 223–230. Rīga: Zinātne.
- Trasuns, F. (1921). Padums zemnikim pi izišonas uz winsatom. *Latgolas Wōrds*, 18.
- Zalāns, A. (sak., 1995). *Prelāts Jānis Velkme (1876–1962)*. USA: North Aurora.